

Falaka adlı kitabında bu ceza usulünü ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Onun anlattığına göre vurulacak değnek sayısı kabahatin çeşidiyle büyüklüğüne ve hocanın o günkü hâlet-i rühiyesine göre değişir ve ceza genellikle kalfaların yardımıyla hoca tarafından uygulanırdı. Değneğin kalınlığı ve darbelerin potin, mest, çorap üzerinden veya doğrudan yalın ayak üzerine vurulup vurulmayacağı yine çocuğun kabahatine ve vücudunun dayanma gücüne göre değişirdi.

Başta Ahmed Râsim'in eseri olmak üzere bu konudaki çeşitli hâtıralardan derlenen bilgilerden hareketle, Osmanlı döneminde çocuklara önce Kur'an ve dinî bilgilerin öğretildiği eski mahalle mekteplerinin (sıbyan mektebi) kötülenmesi ve Cumhuriyet'ten sonra açılan ilkokulların bunlardan üstün olduğunun vurgulanmasında falakanın propaganda amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Okul kitaplarına bile giren bu telkinlerde falaka eski eğitim hayatının bütün başarılı yönlerini örtecek şekilde bu devrenin tek ve vazgeçilmez eğitim aracı diye tanımlanmış ve bu propagandanın en önemli malzemesi haline getirilmiştir.

Falaka Osmanlılar'da kadıların verdiği cezalar kapsamında yargıda veya yargıya dayanmadan suçun tesbit edildiği anda infaz edilmek üzere belediye hizmetleriyle asayiş sisteminde de kullanılmıştır. Özellikle narha uymayan, eksik veya bozuk mal satan esnafla sokaklarda aşırı taşkınlık yapan, kadınlara sarkıntılık eden, sarhoş gezen ve düzeni bozacak diğer davranışlarda bulunanlar gündüzleri

subaşılın, geceleri asesbaşılın maiyetinde gezen ve omuzlarında falaka taşıyan görevliler tarafından suçu işledikleri yerde falakaya yatırılırlardı. Falaka cezası ayrıca zaman zaman şehri bizzat teftişe çıkan padişah ve sadrazam ile yeniçeri ağası, ihtisap ağası, sekbanbaşı gibi üst düzey yöneticileri tarafından da verilir ve uygulanırdı. Ancak suçlu askerse sokakta falakaya yıkılmaz, cezalandırılmak üzere kuşlasına gönderilirdi. Falaka cezasını uygulayanlara "falakacı", âmirlerine de "falakacıbaşı" denir ve falakacılar acemi oğlanları arasında seçilirdi. Bazı kaynaklarda 1192 (1778) yılında sadr-ı âlî falakacılarının altı kişi olduğu, 1204'te ise (1789-90) sayılarının yediye çıktığı kaydedilmektedir (Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 60). Falakacıbaşılar kıyafet olarak başlarına, üstüne beyaz sarık sarılmış kalafat (bir nevi kavuk) takar, arkalarına entari ve bunun üstüne yeşil çuhadan kolları hortumlu dolama, bacaklarına al çakşır, ayaklarına ise mest pabuç veya sarı çizme giyerlerdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "flk" md.; *Burhân-ı Kâti' Tercümesi*, "flk" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "flk" md.; B. E. Kerestedjian, *Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque*, Londres 1912, s. 243; Buhârî, "Hudûd", 4; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 36; Kâbisî, *İslâm'da Öğretim ve Öğrenci Meselelerine Dair Genç Risale* (trc. Süleyman Ateş — Hıfzırahman R. Öymen), Ankara 1966, s. 55; Ahmed Râsim, *Falaka* [İstanbul 1927] (haz. Sedit Yüksel), Ankara 1969, s. 76, 90-91; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 60, 177, 187-188; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 143; Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul 1964, s. 112; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1976, s. 273 vd.; İbrahim Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Ankara 1980, s. 290-291; "Falaka", *TA*, XVI, 91; "Falaka", *İst.A*, X, 5501 vd.; Pakalın, I, 586-588; Cl. Huart, "Falaka", *IA*, IV, 450; G. Lecomte, "Falaka", *El²* (İng.), II, 763-764; Uğur Göktaş, "Falaka", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, III, 256-257.

HALİS AYHAN

FALNÂME

(فالنامه)

Türk ve Fars kültürlerinde
falla ilgili eserlerin genel adı.

Fal bakma veya baktırma bütün toplumlarda olduğu gibi İslâm toplumlarında da yaygın bir gelenektir. Falın toplumun hemen her kesiminde, özellikle önemli kararlar alınacağı zaman âdetâ bir danışma ve iyiye yorma vasıtası olarak kabul görmesi ve yaygınlaşmasında, "Tiyârenin aslı yoktur, onun en iyisi

faldır" (Buhârî, "Tıb", 42) meâlindeki hadisten çıkarılan mûsamahakâr yorumun rol oynadığı söylenebilir. Falın yaygınlaşmasının sonucu olarak nasıl fal bakılacağını öğreten, bu iş için kullanılacak metinlerin de yer aldığı fal kitaplarının hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuş, fal bakmanın usul ve âdâbı ile çeşitli fal türlerini konu alan Arapça, Farsça, Türkçe manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. "Fal bakmaya yarayan, mistik folklorun gereği olarak anlaşılması kolay bir dille yazılmış resimli ve resimsiz, tıbbî folklorla ait telkine dayalı kitaplar" şeklinde tanımlanan bu eserler, zamanla klasik Türk ve Fars edebiyatlarında "falnâme" adı verilen bir tür meydana getirmiştir. Bu eserlerin padişah ve devlet adamlarıyla ileri gelen kişilere takdim edilen nüshaları tanınmış hattat ve müzehhiplerin elinden çıktığı gibi bazılarına minyatür ve şekiller de ilâve edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Hazine, nr. 1703) ve Kallender Paşa adlı bir sanatkar tarafından hazırlanarak I. Ahmed'e (1603-1617) takdim edilen Türkçe ve Farsça falnâme bu özelliklere sahip en güzel örneklerdendir. Aynı kütüphanedeki Farsça *Fâl-i Kur'ân* nüshasında da (Hazine, nr. 1702) sayfa büyüklüğünde altmış minyatür bulunmaktadır.

Falnâmelerin başında, "Gaybı ancak Allah bilir" hükmü kaydedildiği gibi fal bakmak suretiyle yapılacak işin olayları hayra yormadan (tefe'ül) ibaret olduğu özellikle vurgulanmıştır. Falnâmelerde, tefe'ülde bulunmadan önce abdest almakla başlayan bir dizi dinî davranış tavsiye edilmiş, böylece falın câiz olmadığı konusundaki tereddütlerin giderilmesine çalışılmıştır. Meselâ halk arasında geniş kabul gören *Tefe'ül-nâme-i Muhyiddin Arabî* adlı eserin mukaddimesinde, bir işe başlayıp başlamama konusunda tereddüt eden bir kimsenin abdestli olarak kibleye doğru oturup eüzü besmele, Âyetü'l-kürsî, En'âm süresinin 59. âyetiyle üç İhlâs, bir Fâtiha ve on salavât-ı şerife okuyup sevabını Hz. Peygamber'e bağışladıktan sonra tefe'ülde bulunması gerektiği ifade edilmektedir. Yine bu falnâmeden tefe'ülün bir nevi istihare mahiyeti taşıdığı anlaşılmaktadır. Bazı falnâmelerde fal bakmadan önce okunması gereken Arapça dualar da kaydedilmiştir.

Falnâmeler *kiyâfet* (kiyâfetnâme), *firâset* (firâsetnâme), *irâfet* (irâfetnâme) ve *ta'rîfât* (ta'rîfâtname) gibi bilinenleri yorum-

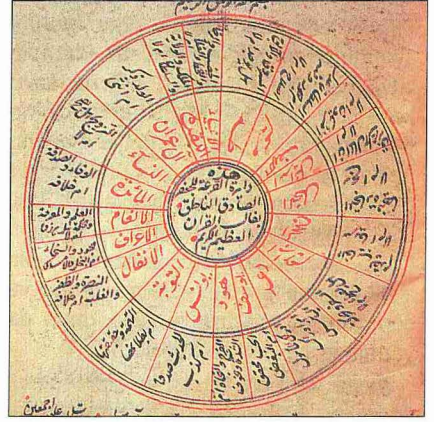
Falakacı (*Gastallan Histori Tahtureks*) ve başfalakacı ağa (Arif Mehmed Paşa, *Mecmûa-i Tesâvir-i Osmâniyye*, İstanbul 1279, İv. XV)

layarak yeni bilgiler elde etme yollarını gösterenler ve kura esasına dayalı olarak ileride meydana gelecek olaylar hakkında fikir yürütme usullerini açıklayanlar şeklinde iki kısımda ele alınabilir ("İstihârâc-nâme", "Yıldız-nâme" ve "İhtilâc-nâme" adlarıyla anılan eserler de bir bakıma falla ilgili olmakla beraber falnâmelerden ayrı bazı özelliklere sahiptir). Asıl falnâme türünü meydana getiren eserler ikinci gruba oluşturanlardır. Fâtih Sultan Mehmed devri şair ve ilimlerinden Mevlânâ Hâmidî'nin *Câm-ı Sühangûy* adlı kitabında olduğu gibi (geniş bilgi için bk. Ertaylan, s. 66-79) bazılarında yazarları tarafından özel isimler de verilen bu ikinci tür falnâmeler de genel olarak hazırlayan kişilere, fal bakılmasında kullanılan metinlere göre iki grupta toplanabilir. Her grubu takip ettikleri metotlara veya tertip şekillerine göre sınıflandırmak da mümkündür. Hazırlayanların isimleriyle meşhur olan falnâmeler genellikle Hz. Ali, Ca'fer es-Sâdık ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen eserlerdir. Ancak bu eserlerin onlara ait olması uzak bir ihtimal olup mânevî otoriteleri dolayısıyla kendilerine izâfe edildikleri söylenebilir. Hz. Ali'nin ilim şehrinin kapısı ve peygamber sıralarının vârisi olarak kabul edilmesi, Ca'fer es-Sâdık'ın güvenilir bir kişiliğe sahip oluşu, ikisinin de gizli ilimlere vâkıf ve cifri (cefr) en iyi bilen şahıslar olduğu, bilhassa Hz. Ali'nin kıyamete kadar olmuş ve olacak her şeyi Hz. Peygamber'den veraset yoluyla öğrendiği (*DİA*, VII, 1, 215, 217) inancından hareketle onların falnâme müellifi olarak gösterildiklerini söylemek mümkündür. İbnü'l-Arabî ise mânevî-bâtınî ilimlerdeki engin bilgisiyyle tanınmış bir mutasavvıf olduğundan onun tertip ettiği kabul edilen bir tefe'ül-nâme de çok yaygınlık kazanmıştır. *Tefe'ül-nâme-i*

İmâm Sühreverdî ile (İstanbul 1330), kütüphane kataloglarında Ahmed Bican adına kaydedilen *Fâl-i Kur'an* ve *Fâl-i Nebî* adlı eserler de (Antalya-Elmalı Halk Ktp., nr. 4986, 4987) tanınmış kişilere izâfe edilen falnâmeler olarak bu gruba dahil edilebilir.

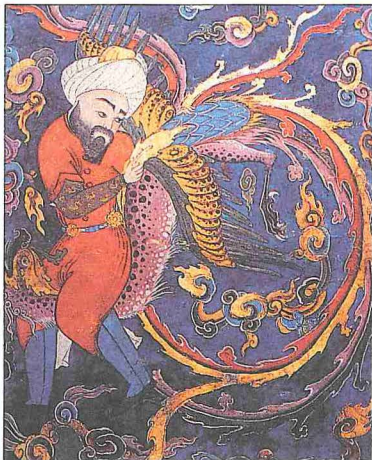
Fal bakılmasında kullanılan metinlere göre falnâmeleri üç gruba ayırmak mümkündür. 1. *Kur'an Falnâmeleri*. Falnâmelerin en yaygın türü Kur'an'a dayalı olarak hazırlanan eserlerdir. "Fâlül-Kur'an" adıyla anılan bu eserlere müstakil olarak veya bazı yazma Kur'an nüshalarının sonuna eklenmiş halde rastlanır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2; Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş, nr. 9). Arapça, Farsça veya Türkçe olarak yazılan bu falnâmelerin başında genellikle Kur'an tefe'ülünün Hz. Peygamber tarafından tavsiye edildiği, hatta bazılarında bunun sünnet olduğu ifade edilip tefe'ülün âdâb ve usulünün anlatılması dikkati çeker. Bu tür falnâmeler de ikkiye ayrılır. a) Harflerin yorumuna dayalı falnâmeler. Bunlarda gerekli dualar okunduktan sonra Kur'an-ı Kerim açılır. Sağ sayfasında ilk karşılaşılan âyetin ilk harfinin Kur'an'ın hangi âyetlerine delâlet ettiği belirtilerek bu âyetlerin mânaları fala esas alınır. Bu türün daha karmaşık bir uygulaması da şöyledir: Kur'an açılıp sağ sayfada bulunan "Allah" adları sayılır. Daha sonra bu sayı kadar sayfa çevrilir. Bulunan sayfada yine aynı miktar satır sayılır. Ulaşılan satırın ilk harfinin ilgili olduğu âyetin mânasına göre hareket edilir. Her harfin ilgili olduğu âyet ve bunun yorumu falnâmede verilmiştir. "Elif"ten "yâ"ya kadar her harfe ait bu gibi yorumlara, "Elif gelirse kavluhü teâlâ la ilah ilâ hu l-hayır ve te'vili hayırdır ve şâdılıktır. Eğer tekrar gelirse emektir,

Bir Kur'an falnâmesinde yer alan âyetler ve bunların delâlet ettiği neticeleri "evet-hayır" şeklinde belirten bir cetvel (Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 108, vr. 170^a)

nesne hâsıl olmaz. Eğer "dad" gelirse kavluhü teâlâ ضرب الله مثلا للذين كفروا te'vili hayrını şerrini Allah bilir, gayrı kimesnenin kuvveti vardır onun üzerine. Eğer tekrar gelirse evin adamı olursa dahi işlemeye" şeklindeki kayıtlar (Ertaylan, s. 14-15) örnek olarak verilebilir. "Kutbü'l-Ârifin Şeyh Fahreddin Efendi'nin kendi amel ettiği fal" diye takdim edilen bir falnâmede, "Hemen vahy menzilesindedir, şek getirmeyeler" kaydının bulunması dikkat çekicidir (*a.e.*, s. 16).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye atfedilen tefe'ül-nâme de bu türdendir. Bu eserde, "İstedğim iş hayr mı değil mi? Hacc-ı şerife gitmek nasip olur mu olmaz mı? Şol nikâh hayr mı yoksa değil mi?" gibi yirmi dokuz çeşit soru altında "elif"-ten "yâ"ya kadar harflerin değişik şekillerde sıralanmasından meydana gelen cetveller yerleştirilmiş, sayfa kenarına da tefe'üle esas alınacak âyetler yazılmıştır. Âyetlere yani bunlardan çıkarılacak fala mevcut cetvellerdeki harfler yardımıyla ulaşılmaktadır. Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1096) İbnü'l-Arabî adına kayıtlı yazma bir falnâme de aynı şekildedir. Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde (Ulucami, nr. 34) mevcut, müellifi bilinmeyen Türkçe manzum bir Kur'an falnâmesi İsmail Hikmet Ertaylan tarafından neşredilmiştir (*Falnâme*, s. 10-13). Bazı Kur'an falnâmelerinde âyetler zikredilmeden sadece harflerin açıklamaları yapılmıştır. Fevâid mecmuaları ile cönklerde bu tür birçok falnâmeye rastlamak mümkündür.

Minyatürü falnâmelerin en değerlilerinden biri olan Kalender'in I. Ahmed için hazırladığı *Kitâb-ı Falnâme*'den iki sayfa (TSMK, Hazine, nr. 1703, vr. 1^b, 38^b)

b) Kur'an âyetlerine dayalı falnâmeler. Bu tür falnâmelerde yirmi süreden seçilmiş bazı âyetlerin yorumu yapılır. Ca'fer es-Sâdık'a izâfe edilen Türkçe *Falnâme* ile (Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Şer'iyye, nr. 549) bunun Farsça'sı *Fe'lû'l-Kur'ân* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4224, vr. 151^b-154^a) ve Arapça'sı (Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 108, vr. 170-176) bu falnâmelere örnek olarak gösterilebilir. Yirmi hâneli bir cetvelden kura ile belirlenen rakamın süre adlarının numaralı olarak yer aldığı bir dairede tesbiti ve bunun altında mevcut olan aynı numaralı âyetin mânâsı fala bakan kişiyi sonuca ulaştırır.

Ayşe Duvarcı'nın fal ve falcılık hakkında bir inceleme ile birlikte yayıma hazırladığı *Risâle-i Falnâme li-Ca'fer-i Sâdık* ve *Tefeülânâme* adlı iki falnâme Kur'an falnâmelerinin her iki tipine örnek olarak gösterilebilir (bk. bibl.). Bunlardan Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 4988) ilk eser âyetlere dayalı mensur, Ankara'da Millî Kütüphane'de bulunan (nr. 1968 A 329) ikinci eser ise harfleri esas alan manzum bir falnâmedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut (Reşid Efendi, nr. 22.546) eksik bir *Fâl-i Kur'ân* nüshasının baş tarafında sürelerin havassı anlatıldıktan sonra doğrudan âyetlerin, ardından da peygamber isimlerinin tefe'ülü hakkında bilgi verilmiştir. Örneği az bulunan bu nüsha Kur'ân falnâmelerinin karışık yapısı hakkında fikir veren tipik bir metindir.

2. Kura Falnâmeleri. Bu tür falnâmeler, üzerinde rakam veya harfler bulunan bir nevi zar atılarak kullanıldığı için bu adı almış olmalıdır. Birçok çeşidi bulunan bu falnâmelerin her birinin usulü ve muhtevası farklıdır. Kura falında atılan kura, harfleri gösterebileceği gibi rakamları da gösterebilir. Bir defa atılabileceği gibi üç, beş ve daha çok tek sayılarla da atılabilir. Bazan kura bir cetvel halinde düzenlenmiş harfler, rakamlar ve şekiller üzerine de atılabilmektedir. Nitekim *Hurşidnâme* adlı manzum bir kura falında kuranın, "Al imdi kur'ayı eline ey şâh / Oku bir Fâtiha üç Kulhüvallah // Salât eyle resüle etme ihmâl / Var imdi levh-i Hurşid üstüne sal" beyitlerinden, kuranın "hurşid" harflerinin yazılı olduğu bir cetvel üzerine atılacağı anlaşılmaktadır. *Kitâb-ı Fâl* (İstanbul 1273) adını taşıyan matbu bir *Hurşidnâme*'de tefe'ül için köşeleri üzerine ha, re, şın, yâ, dal (hurşid) harfleri yazılı bir zar kullanılacağı, üste gelen harfin delâlet

ettiği yıldızın ifade ettiği anlam için o yıldızla ilgili beyitlere bakılması gerektiği, tekrar atılacak kurada gelen harfin ait olduğu kuşlar için nazmedilmiş beyitlere, oradan hayvanlara, oradan da peygamberlere ulaşılacağı anlatılmaktadır. Falın sonucu ise her peygamberin adının altında yazılmıştır.

Kura fallarının yapısı çok karmaşık olduğundan her defasında atılacak kuralar da değişebilmektedir. Önce harf veya rakam, ardından bitkiler (özellikle çiçek ve meyveler), hayvanlar (özellikle kuşlar), insanlar (halifeler, sultanlar, beyler, erenler, kabileler, milletler vb.), yıldızlar (özellikle burçlar) için kura atılmakta, en son olarak da peygamber isimlerinde karar kılınmakta, böylece son kura fal sahibi için neticeyi belirlemektedir. Bütün bu gruplar arasında birinden diğerine intikali sağlayan karmaşık bağlantılar kurulmuştur.

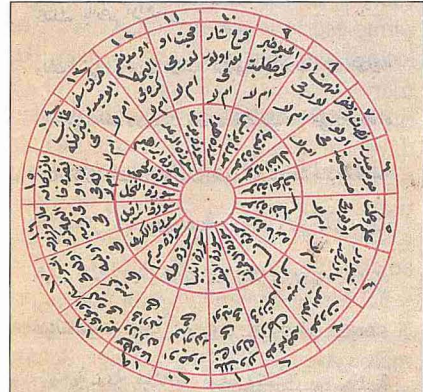
Kura falnâmelerinin en tanınmışları Ca'fer es-Sâdık'a izâfe edilenleridir. İsmail Hikmet Ertaylan *Falnâme* adlı eserinde Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen ve Fâtih Sultan Mehmed adına hazırlanmış olan Türkçe en geniş (106 sayfa) ve en eski kura falnâmesi nüshalarından birinin tıpkı basımını yayımlamıştır (İstanbul 1951). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Nuri Arlasez, nr. 52; Tercüman, nr. 71) başka yazma nüshaları da bulunan bu falnâme 1270 (1854) ve 1333 (1917) yıllarında iki defa basılmıştır.

Hazırlayanı belli olmayan *Bahtnâme* adlı (İstanbul [?], ts.) risâle de mensur bir kura falnâmesidir. "Tecrübe-i tâli meselesini ilm-i hikmet ve fenn-i tıbbâ tatbikan halletmek" ve okuyucuları saf-satalardan kurtarmak amacıyla değişik kaynaklardan derlendiği belirtilen bu kitapçığın önsözünde "maksadın gaybı bilmek gibi eblehâne bir işe yeltenmek olmayıp bî-esas tefe'üllere fûn-ı hâzırânın üstünlüğünü göstermek olduğu" ifade edilmektedir (s. 3). Ancak incelenildiğinde, vücuttaki elektrige dayanılarak rakam tesbiti yapılması gibi kura usulünde farklı bir yol tutulan bu eserin de bir kura falı olduğu görülür. Eser, fal kısmı biraz daha geliştirilerek *Bahtnâme-i Cedîd* adıyla da yayımlanmıştır (Özege, I, 112). Abdülkadir adında bir kişi tarafından Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Kur'a-tü't-tuyûr* adlı eserinden tercüme edildiği belirtilerek yayımlanan *Baht Aynası* isimli eser de (İstanbul 1332) manzum bir kura falıdır. *Tefe'ülânâme-i Hüseyinî* adını taşıyan bir diğer matbu falnâme ise

(İstanbul 1332, 1339) Hz. Ali, Ca'fer es-Sâdık, Muhyiddin İbnü'l-Arabî başta olmak üzere çeşitli kişiler tarafından tertip edildiği kaydedilen bir kura falnâmesidir.

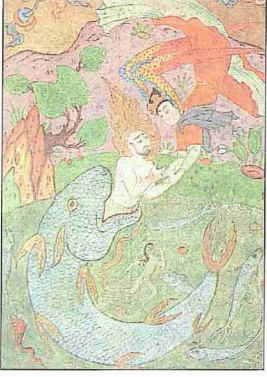
3. Peygamber Adlarına Göre Düzenlenen Falnâmeler. "Fe'lû'n-nebî" (Fâl-i Nebî) veya "Fe'lû esmâ'n-nebî" (Fâl-i Esmâ-i Nebî) adlarıyla da anılan bu eserlerde peygamberlerin isimleri bir şema veya daire halinde düzenlenmiş ve her birinin hayatı, tebliğleri ve mucizelerine dayalı fal lar verilmiştir. Millet Kütüphanesi'ndeki eser (Ali Emîri, Şer'iyye, nr. 569, vr. 41-48) bu türdendir. Ayrıca aynı kütüphanede bulunan (nr. 549, vr. 22-28) başka bir eserde olduğu gibi bazı fâl-i nebî türü eser-

Ca'fer es-Sâdık'a izâfe edilen doğrudan âyetlere dayalı bir Kur'an falnâmesinde rakam cedveliyile bunlara delâlet eden âyetleri gösteren daire ve peygamberler cedveli (Millet Ktp., Ali Emîri, Şer'iyye, nr. 549, vr. 4^a, 22^a)

5	4	3	2	1
10	9	8	7	6
15	14	13	12	11
20	19	18	17	16

حضرت آدم عليه السلام	حضرت نوح عليه السلام	حضرت إدريس عليه السلام	حضرت إسماعيل عليه السلام	حضرت إسماعيل عليه السلام
حضرت هود عليه السلام	حضرت صالح عليه السلام	حضرت زكريا عليه السلام	حضرت يحيى عليه السلام	حضرت عيسى عليه السلام
حضرت محمد عليه السلام	حضرت علي عليه السلام	حضرت فاطمة عليها السلام	حضرت الحسن عليه السلام	حضرت حسين عليه السلام
حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب
حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب
حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب
حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب
حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب
حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب
حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب	حضرت ابي طالب

Kalender Paşa tarafından hazırlanan *Fahnâme*'de Hz. Yûnus fali ile ilgili minyatür (TSMK, Hazine, nr. 1703, vr. 35^b)

lerde peygamber isimlerine dört halife ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in adları da dahil edilmiştir.

Yukarıda tanıtılan fahnâme türlerinin hiçbirine uymayan bazı fahnâmeler de vardır. Meselâ İranlı şair Ubeyd-i Zâkânî'nin külliyyatı içinde bulunan *Ṭâli' nâme* (*Fahnâme-i Burûc*) adlı Farsça mensur fahnâmede (İÜ Ktp., FY, nr. 123) her falın sonunda bir rubâî yer almaktadır. Bu eserde fala inananlarla ve bu alanda yazılmış eserlerle alay edilmesi dikkat çekicidir. Aynı külliyyat içinde yer alan *Fahnâme-i Vuḥûş* ile *Fahnâme-i Ṭuyûr* adlı risâlelerde kuşlara ve diğer hayvanlara dayanılarak çıkarılan fallar alaycı bir ifadeyle anlatılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Reşid Efendi, nr. 984) Aristo'dan nakledilen *Gâlib-Mağlûb Fali* adlı bir fahnâme bulunmaktadır.

Fal için kullanılmayan yanı sıra bir nevi sanat göstermek ve hoş vakit geçirmek gayesiyle çeşitli risâleler kaleme alınmıştır. Bunların en tanınmış, Cem Sultan'ın manzum bir çiçek fali olan "Fâl-i Reyhân" adlı kırk sekiz beyitlik mesnevisidir. Şair eserin "Der Tarîk-i Niyyet" başlıklı bölümünde, "Gel ey yâr-ı muvâfık cân-ı sâdık / Gönül esrârına sensin muvâfık // Bu ezhârın birin kıl dilde ihfâ / Ki sen demeden ola âşikârâ" diyerek çiçek adlarından tutulacak niyetlerle kalpte gizli olan şeylerin ortaya çıkacağını söyler. Son beyitlerinde ise, "Değildir hük-m-i gaybî kasdım el-hak / Heman maksûd olan san'attır el-hak // Ki hük-m-i gayba Hak'tır ancak ahkem / Budur söz doğrusu vallâhu a'lem" diyerek maksadının gaybî bilmek olmadığını, gaybî Allah'ın bileceğini, eserini sadece sanat yapmak için kaleme aldığını belirtir. İsmail Hikmet Ertaylan'ın faksimilesini verdiği bu eseri Halil Ersoylu tek nüshasına dayanarak yayımlamış, daha sonra Münevver Okur-Meriç de yeni tesbit ettiği bir nüshayı hakkında

bilgi vererek neşretmiştir (bk. bibl.). XVI. yüzyıl divan şairi Zaifî de "bir gönül eğlencesi" olarak "fâl-ı mürgân" (kuş fali) tanzim etmiştir. Bazıları mükerrer elli dokuz kuş isminin her biri için yazılmış ikişer beyitten meydana gelen bu fahnâme Cemal Kurnaz tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

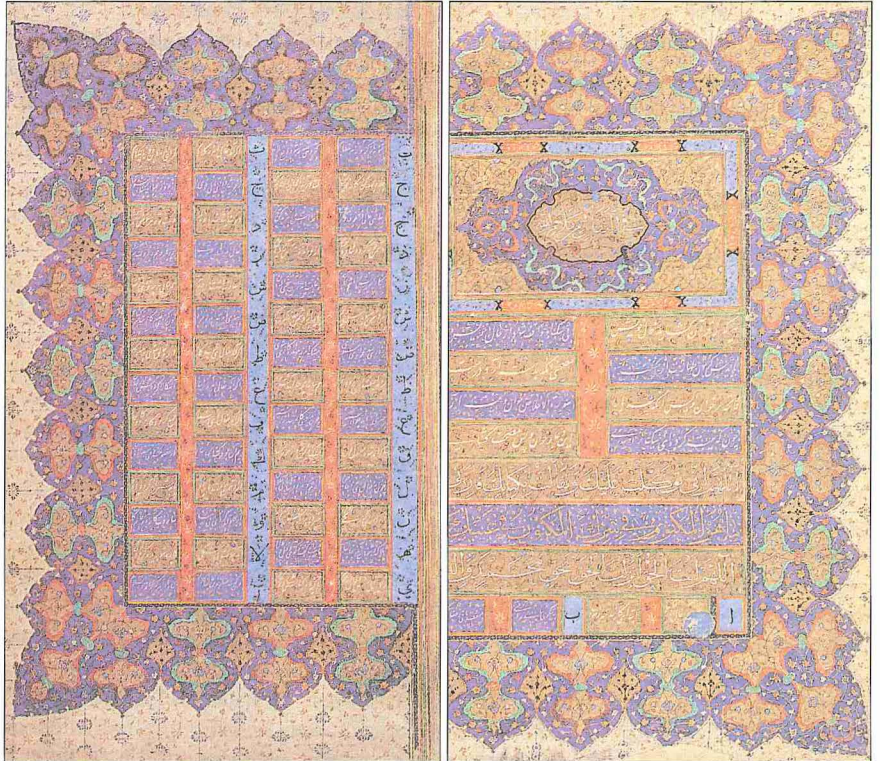
Amasya'da 1172 (1758) yılında Hacı Mehmed Ağa adlı bir kişiye hediye edilmek üzere istinsah edilmiş *Fahnâme-i Esâmî maa Remz* ve *Hâzâ Fahnâme-i Meyvehâ maa Remz* adlarını taşıyan altmışar beyitlik iki manzume de çiçek ve meyve isimlerine dayalı değişik bir fahnâme örneğidir (Millî Ktp., nr. 2837, vr. 77^a-78^b; 79^a-80^a). Müellifi belli olmayan bu fahnâmelerden nasıl faydalanılacağı açıklanmamıştır. Son kısmında ise (vr. 80^b-81^b) başlıksız, on altı beyitlik bir mukaddimenin ardından "elif"ten "yâ"ya kadar her harfe ait falın üçer beyitle açıklandığı bir Kur'an fali yer almaktadır.

Fahnâme adını taşımamakla birlikte fahnâme özelliği gösteren eserler de vardır. Meselâ çok eski zamanlarda Arap kabilelerinden birisi tarafından düzen-

lendiği, Fransızca'ya tercüme edildikten sonra Türkçe'ye de çevrildiği kaydıyla yayımlanan *Tuhfetü't-ta'bîrât* adlı eser bir fahnâmedir (İstanbul [?], ts.). Bu kitapta 100 hâneli bir cetveldeki rakamlar yardımıyla ulaşılan, hemen hepsi âşık-mâşuk ilişkisi üzerine kurulmuş mâniler yer almakta olup bunlar halk içinde çok revaç bulan, niyet veya mâni fali adıyla ve özellikle genç kızlar arasında yaygın bir eğlence vasıtası olarak yaşayan türün güzel birer örneğidir.

İsmail Hikmet Ertaylan İstanbul, Anadolu ve Avrupa kütüphanelerinde tesbit edebildiği yirmi dört fahnâme nüshasının listesini vermiştir (*Fahnâme*, s. 29-31). Bundan başka Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi yazmaları kataloglarında (Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 641-642; a.mlf., *Farsça Yazmalar*, I, 108-109) bazı fahnâme nüshaları tanıtılmış, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*'nda da Farsça iki fahnâme nüshasına işaret edilmiştir (Gölpınarlı, III, 95, nr. 2930). Ayrıca Millî Kütüphane'de çeşitli yazma fahnâme nüshaları bulunmaktadır (nr. 153, 165, 592, 1133, 1881, 2461, 2703, 3793, 5179).

Seyh Hamdullah'ın II. Bayezid için yazdığı Kur'an nüshasının sonunda yer alan "Fî't-tefe'ül min kelâmillâh" başlıklı Farsça Kur'an fali (İÜ Ktp., AY, nr. 6662, vr. 444^a-445^a)

Bütün bu fâlnâme türleri dışında başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere bazı kitaplar da tefe'ül amacıyla kullanılmıştır. Kur'an'dan tefe'ül şöyle yapılır: Bir niyet tutularak Kur'an açılır. Sağ sayfada göze çarpan ilk âyetin mânâsından çıkan sonuç ile tefe'ül edilir. Edebî ve tarihî kaynaklarda bu tür tefe'ülle ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. II. Mehmed, 1446'da tahtı babasına terkedip Manisa'ya dönmek zorunda kaldığında Molla Hüsrev kendisini teselli etmek için Kur'an'dan tefe'ül etmiş, pek yakında yine padişah olacağı müjdesini vermişti. Özellikle sıkıntılı zamanlarda çok yaygın olarak başvurulan bu usul Kur'an'ın anlaşılıp uygulanmasını engellediği için Mehmed Âkif tarafından, "İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyla bilin / Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için" beytiyle tenkit edilmiştir.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Meşnevi'si* ve *Dîvân-ı Kebîr'i* ile Sa'dî'nin *Gülîstân'ı*, Hâfız, Yûnus Emre, Niyâzî-i Mîsrî'nin divanları da tefe'ül amacıyla kullanılmıştır. *Ahmediyye*, *Muhammediyye* ve *Envârü'l-âşîkin* gibi bazı eserlerle tefe'ül etmek halk arasında çok yaygın bir gelenektir. Bunların münevver zümre arasında en çok rağbet bulanı Mevlânâ'nın *Meşnevi'si* ile Sa'dî'nin *Gülîstân'ı* ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanıdır. Özellikle *Dîvân-ı Hâfız'ın* kitap falları arasında ayrı bir yeri vardır. Bu eserden fal açmak için söylenen, "Ey Hâfız-ı Şîrâzî bize bir bak! Ben bir fal açmak istiyorum, sen de bütün gizlilikleri bilirsin" mânâsına gelen şu Farsça tekerleme bütün İslâm dünyasında *Dîvân-ı Hâfız'dan* tefe'ülün ön şartı gibi kabul edilerek asırlarca tekrarlanmıştır: "Ey Hâfız-ı Şîrâzî / Ber mâ nazar endâzî / Men tâlib-i yek fâlem / Tu kâşif-i her râzî". Fasıh Ahmed Dede'nin divanı da Mevlevîler arasında bu maksatla çok kullanılan bir eserdir. Uygulanması kolay olduğu için eski toplum hayatında her sınıf insanın bu eserlere çok sık müracaat ettiği bilinmektedir. Bu kitaplardan fal açmak, "kitap falı" denilen bir fal türünün doğmasına sebep olmuştur.

Halk arasında "kitap açmak" olarak adlandırılan bu davranışlar için Türkçe'de "fal açmak, fal tutmak, fal çekmek, fal bakmak, tefe'ül, tefe'ül etmek, fâl-i hayr, gözleri fal taşı gibi açılmak, fali kutlu olmak vb." birçok deyim kullanılmış; "Fal yalancı gönül eğlenci"; "Falcı falcıya fend etmez"; "Neysel halin çıksın (odur) fâlin"; "Fala inanma, falsız da kal-

ma" gibi atasözü, ve tekerlemeler söylenmiştir. Bu arada divan şiiri kadrosunda da fâlla ilgili birçok mazmun ve remiz yerini almıştır (çeşitli örnekler için bk. Onay, s. 164-165; Eyüboğlu, I, 98; II, 178).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Tıb", 42; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 781-808; *Kitâbü Fâl*, İstanbul 1273, s. 4; *Tefe'ül-nâme-i Muhyiddin Arabî*, İstanbul 1330, s. 3-4; Abdülkâdir, *Baht Aynası*, İstanbul 1332, s. 3-8; Seyyid Süleyman el-Hüseynî, *Tefe'ül-nâme-i Hüseyinî*, İstanbul 1339; *Bahtnâme*, İstanbul [?], ts., s. 3-6; *Risâletü't-tefe'ülâtî'l-müteferrika*, Millî Ktp., nr. 2837, vr. 77^a-81^b; *Tuhfetü't-ta'birât*, İstanbul, ts., s. 16, 20; İ. Hikmet Ertaşlan, *Falnâme*, İstanbul 1951; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 641-642; a.mlf., *Farsça Yazmalar*, I, 108-109; *FME*, s. 273; Gölpınarlı, *Katalog*, III, 95; E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973-75, I, 98; II, 178; Özege, *Katalog*, I, 112, 383; IV, 1783-1784; Cemal Kurnaz, "XVI. Asır Şairlerinden Za'îfî'nin 'Fal-ı Murgan'ı", *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara 1983, s. 221-234; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 164-165; Ayşe Duvarcı, *Türkiyede Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser: Risâle-i Falnâme li-Ca'fer-i Sâdik ve Tefe'ül-nâme*, Ankara 1993; A. Süheyl Ünver, "Türk Mitolojisinde Yaşayan Lokman Hekim ve Hipokrat", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, IV/15, İstanbul 1941, s. 1973-1979; Halil Ersoylu, "Fal", *Falnâme ve Fâl-i Reyhân-ı Cem Sultan*, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, V/2, İstanbul 1981, s. 69-81; a.mlf., "Bir Açıklama", *TT*, XVII/99 (1992), s. 131-132; K. Rührdanz, "Die miniaturen des Dresdener, 'Falnâme', *Persica*, sy. 12 (1987), s. 1-55; Chahryar Adle, "K. Rührdanz, Die miniaturen des Dresdener, 'Falnâme', *Abstracta Iranica*, XII (1989), s. 161; Münevver Okur-Meriç, "Cem Sultan'ın Yeni Bulunan Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan Adlı Eseri", *TT*, XVI/96 (1991), s. 24-27; XVII/97 (1992), s. 64; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI, 34-37; "Fal-Falcular", *İst.A*, X, 5506-5508; H. Massé, "Fâl-nâme", *EI²* (İng.), II, 760-761; Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdik", *DİA*, VII, 1; Metin Yurdagür, "Cefr", a.e., VII, 215, 217.

MUSTAFA UZUN

FÂRÂBÎ

(الفارابی)

Ebû Nasr Muhammed
b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ
el-Fârâbî et-Türkî
(ö. 339/950)

İslâm felsefesini metot,
terminoloji ve problemler açısından
temellendiren ünlü Türk filozofu.

Türkistan'ın Fârâb şehri (bugünkü Kazakistan sınırları içinde eski bir şehir olan Otrar) yakınlarındaki Vesiç'te yaklaşık 258 (871-72) yılında doğduğu sanılmaktadır.

Bir yanlış anlama sonucu İbnü'n-Nedîm filozofun Horasan bölgesindeki Fârâb'da doğduğunu kaydeder (*el-Fihrist*, s. 368). Latin Ortaçağ'ında Alfarabius ve Abunaser diye anılır. Babasının Vesiç Kalesi kumandanı olduğu dışında ailesi hakkında bilgi yoktur. Sâmânîler Devleti'nin hâkimiyetinde önemli bir eğitim ve kültür merkezi konumunda bulunan Fârâb'da eğitim programının dinî, eğitim dilinin ise Arapça olduğu, Farsça'nın da kısmen edebiyat dili olarak okutulduğu bilinmekte ve bu ortamda Fârâbî'nin iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak anayurundaki bu eğitimin ayrıntıları ve hocalarının kimler olduğu hakkında bilgi mevcut değildir. Fârâbî'nin buradaki tahsilini tamamladıktan sonra bir süre kadılık yaptığı, fakat ilim ve kültürün tadına varınca mesleğini terkederek kendisini ilme verdiği yolundaki rivayetin (İbn Ebû Usaybia, III, 224) doğruluk derecesini tesbit etmek mümkün değilse de bu yöndeki amacını gerçekleştirmek üzere bilinmeyen bir tarihte memleketinden ayrıldığı ve hayatı boyunca devam edecek olan bir seyahate başladığı bütün kaynaklar tarafından belirtilmektedir. Klasik kaynaklarda açık bilgiler bulunmamakla beraber Fârâbî'nin bu akademik seyahat esnasında önce Buhara, Semerkant, Merv ve Belh gibi kendi bölgesinin veya İran'ın önemli ilim ve kültür merkezlerini ziyaret ettiği, daha sonra Bağdat'a vardığı tahmin edilmektedir. Bağdat'a gittiğinde kırk yaşını geçmiş bulunuyordu. Zira bütün kaynaklar onun bu şehirde, dönemin en büyük dil âlimlerinden olan ve 929 yılında vefat etmiş bulunan İbnü's-Serrâc'dan Arapça okuduğunu, kendisinin de ona mantık okuttuğunu bildirdiğine göre bu tarihten çok önce Bağdat'a gelmiş olması gerekir. Ayrıca dönemin en büyük dil bilgisiyle buluşması ve karşılıklı olarak birbirlerinden istifade etmiş olmaları Fârâbî'nin daha önce çok iyi yetişmiş olduğu-

Fârâbî'yi tasvir eden bir tablo (Özbek Sovyet Entsiklopediyası, Taşkent 1979, XII, 129)